

Педагогічний ретродосвід

Джерельна база історії педагогіки: пошук підходів до систематизації

Нестор ГУПАН,

доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України

Важливим підґрунтям історико-педагогічних досліджень є джерельна база, складові якої визначаються специфікою тематики розвідок. Вдалий добір джерел сприяє розгортанню ефективних творчих пошуків науковця. Діапазон джерельної бази історії педагогіки досить великий, що дає можливість досліджувати визначений науковцями предмет багатоглядно з огляду на наявність різних груп джерел. Наприклад, розвиток вітчизняної шкільної освіти наприкінці XIX – на початку XX ст. можна висвітлювати, спираючись на документи Міністерства народної освіти або крізь призму підручникотворення, зрештою, цю проблему можна дослідити і в історіографічному та інших аспектах. Тож завдяки цілеспрямованому корегуванню джерельної бази розширюватиметься предметне поле досліджень.

Однак не лише проектування різних аспектів тем наукових розвідок може мотивувати творче ставлення до джерельної бази, а й намагання дослідити обрану проблему комплексно з погляду багатовекторності видів джерел.

Зважаючи на те, що історія педагогіки тісно пов'язана з двома галузями знань – педагогікою та історією (цей порядок визначається за значущістю межових пріоритетів, з урахуванням того, що історія педагогіки є педагогічною складовою), вважаємо за доцільне використовувати напрацювання у сфері джерелознавства істориків і педагогів, зокрема М.Ф. Дмитрієнка, І.В. Зайченка, Д.І. Раскіна, П.С. Соханя, О.М. Яська та ін. [4, с. 374; 5; 6]. Такий інтегрований підхід збагатить методологію історії педагогіки і розширить уявлення дослідників про її джерельну базу. Проте ми не претендуємо на широке охоплення зазначених інтеграційних процесів щодо розвитку історико-педагогічного знання і зосередимось лише на систематизації джерельної бази історії педагогіки.

Метою статті є розроблення підходів до систематизації джерельної бази історії педагогіки та визначення нових векторів її розбудови.

На основі аналізу розмаїття історико-педагогічних джерел доцільно виділити такі групи джерел:

1) **документальні** (матеріали органів влади і державного управління, Міністерства освіти та відомств освітніх і виховних установ тощо);

2) **оповідні** (опис діяльності авторських шкіл; конкретних авторських методик; досвіду роботи видатних педагогів та учителів-новаторів тощо);

3) **особового походження** (мемуари; спогади; щоденники; автобіографії; листування тощо);

4) **масові** (статистичні матеріали; довідники; періодична преса; педагогічні часописи тощо);

5) **немасові** (тексти промов державних і громадських діячів, педагогів; доповіді; некрологи, присвячені видатним педагогам тощо);

6) **історіографічні** (аналітичні праці з висвітленням історико-педагогічного процесу; огляди педагогічної літератури, зроблені авторами у конкретно визначених хронологічних межах; ретроспективні рецензії на педагогічні праці тощо);

7) **підручникотворення** (підручники; посібники; хрестоматії; книги для читання; дидактичні матеріали; збірники вправ; задачники; порадики; методичні матеріали для вчителів; література з теорії підручника; література з проблем книговидавничої діяльності; матеріали стандартизації навчальних книг тощо);

8) **наочні** (навчальні кінофільми; діафільми; слайди; фотоілюстрації та малюнки у навчальних книгах; таблиці; діаграми; схеми тощо);

9) **електронні** (опредметнюються в електронних мережах (соціальних); електронні видання (зокрема фахові); освітні вебпортали, матеріали яких частково чи повністю не друкуються в масових виданнях; матеріали освітянських форумів тощо).

Система джерельної бази історії педагогіки

Зауважимо, що це визначення груп джерел є умовним. Іноді окремі джерела не можна чітко віднести до однієї групи. Наприклад, фото та графічні ілюстрації у навчальних книгах є складовою групи **джерел наочних**, але водночас вони можуть бути у групі **джерел підручникотворення**. Так само і газетні та журнальні статті, присвячені стандартам соціального замовлення на шкільні підручники, розглядаємо не лише як **джерела масові**, а й як **джерела підручникотворення**.

Однак, попри умовність запропонованої класифікації, системоутворювальним її принципом є вид джерела. Визначені групи джерел складають систему джерельної бази історії педагогіки.

Спираючись на дослідження В.Ю. Бикова, зазначимо, що поняття «система джерельної бази історії педагогіки» варто розуміти як цілісне явище, котре має властивості, відсутні у його складниках, тобто окремих групах джерел [2]. Сукупність елементів системи (визначених груп джерел) у своїй взаємодії створюють нові властивості цілого. Саме цим поняття «система джерельної бази» відрізняється від поняття «сукупність джерел». В історико-педагогічних дослідженнях системний підхід передбачає розкриття цілісності педагогічного процесу шляхом використання всього спектру різних груп джерел. Водночас, цілком зрозуміло, що наукові розвідки можуть ґрунтуватися на моногрупних джерелах, і саме в цьому буде їх особливість щодо джерелознавчого аспекту.

Яскравим прикладом домінування групи **джерел документальних** є монографія Л.Д. Березівської «Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ ст.» [1]. Реформування вітчизняної шкільної освіти на різних етапах її розвитку представлено на основі аналізу текстів законів; проектів законів, що могли змінити шкільну освіту, але не були ухвалені з різних причин; розроблені вчителями та освітніми діячами проекти розбудови шкільної освіти, здебільшого альтернативні до урядових; протоколи засідань комісій, де пропонувалися організаційно-педагогічні засади реформ, тощо.

Проявом домінанти групи **джерел оповідних** може бути опис дослідниками педагогічної персоналії (М.Возняк «Грицько Сковорода – славний український мудрець»; Ю.Вільчинський «Степан Сірополко як історик освіти в Україні» та ін.) або досвіду діяльності педагогічних колективів («Школа і життя. З досвіду перебудови шкіл Одещини. Збірник статей» та ін.) [3, с. 186].

Репрезентувати групу **джерел особового походження** можна спогадами С.Русової («Мої спомини»), щоденниками С.Єфремова («Щоденники, 1923–1929») [3, с. 211, 295]. Кожне з таких джерел створене окремою особою, здебільшого з приватних міркувань.

Групу **джерел масових** ілюструють статистичні збірники «Народна освіта, наука і культура в СРСР. Статистичний збірник. 1977 р.»; «Народна освіта, наука і культура в Українській РСР. Статистичний збірник. 1973 р.»; «Розвиток народної освіти в Українській РСР (Довідкові матеріали). 1977 р.»; «Професійно-технічна освіта в Українській РСР. Короткий довідник. 1977 р.» [3, с. 204] та ін.; часописи: «Вільна українська школа»; «Шлях освіти»; «Рідна школа» та ін.; газети: «Губернские ведомости»; «Вільна Україна»; «Педагогічна газета» та ін.

Уявлення про групу **джерел немасових** можна сформулювати на основі аналізу промов державних діячів, організаторів освітнього руху тощо («П.Постішев. Промова на червневому Пленумі ЦК КП(б)У 1933 р.»; «М.Скрипник. Статті і промови» та ін.), доповідей («Амврозий Яновский. Слово на заключительном заседании Руського общества любителей народного просвещения дня 15 марта 1850 г.» [3, с. 209, 212] та ін.), некрологів присвячених видатним педагогам («Г.Коваленко. На спомин борця за вільну рідну освіту І.М. Стешенка»; «Памяти Алексея Александровича Андриевского. 1845–1902» [3, с. 197, 206] та ін.).

Особливе значення у системі джерельної бази мають **джерела історіографічні**. Прикладом таких джерел є дослідження Є.Дніпрова «Советская историография отечественной школы и педагогики

(1918–1977). Проблемы, тенденции, перспективы»; «Советская историография отечественной школы конца XIX – начала XX ст.»; «Школа пореформенной России в советской литературе» [3, с. 192] та ін. Автори історіографічних праць пропонують конкретні моделі опрацювання історико-педагогічних джерел першої лінії (статті, монографії тощо), на основі яких виявляються тенденції розвитку історико-педагогічного знання. Такі розвідки дають можливість побачити загальну картину: що досліджувалось і в якому аспекті та що залишилось поза межами наукових пошуків.

Специфічною групою джерел є матеріали, пов'язані з **підручникомтворенням**. У навчальних книгах в історичній ретроспективі відображається трансформація освітніх парадигм, реалізація педагогічних ідей у розвитку змісту освіти та методики навчання. Навчальні книги за час свого існування, здолали шлях від рукописних засобів навчання до електронних. Серед розмаїття складових цієї групи основним джерелом є навчальна книга і підручник як її різновид. Однак, незважаючи на це, навчальні книги не стали предметом активних досліджень істориків педагогіки.

Новою, і майже не опрацьованою істориками педагогіки, є група **джерел електронних**. Використовуючи інформаційні мережі, дослідники мають змогу створювати якісно нові наукові розвідки. У вітчизняній історії педагогіки й досі поза увагою залишаються варіативність та альтернативність розвитку історико-педагогічного процесу, що було б за доцільне досліджувати, спираючись на ІТ технології.

За межами запропонованої системи виявилася така велика група матеріалів, як *архівні джерела*. Зауважимо, що ця назва походить не від змістової, або внутрішньої складової архівних матеріалів, а лише від місця їхнього зберігання (музеї, бібліотеки тощо). Зрештою, якщо джерела класифікувати за місцем зберігання, то це має бути інша система з відповідними системоутворювальними чинниками.

У запропонованій нами системі послідовне розташування груп здійснювалося з урахуванням активності використання науковцями означених джерел. Огляд сформованого порядку розташування дає підстави стверджувати, що більш як 50% джерельної бази історії педагогіки дослідники не використовують активно, а окремі групи джерел опинились у просторі латентного очікування на увагу до себе.

Основною причиною такої ситуації, на нашу думку, є відсутність у деяких науковців досвіду опрацювання джерел (особливо це стосується молодих дослідників). У зв'язку з цим та з огляду на вимоги до дисертаційних робіт, де наголошується на необхідності охарактеризувати джерельну базу дослідження, спробуємо запропонувати підходи до опрацювання групи історіографічних джерел.

Останніми роками посилився інтерес до історіографічних розвідок серед істориків педагогіки. Це обумовлено не лише тим, що історіографія

стала невід'ємною складовою історико-педагогічних праць, а й постійним зростанням їхньої кількості. На основі аналізу публікацій історіографічна розвідка дає можливість досліднику відстежувати тенденції у розвитку історико-педагогічного процесу.

Однак огляд історико-педагогічних праць, особливо дисертацій, дає підстави стверджувати, що саме в історіографічних аспектах досліджуваних проблем міститься велика кількість погрішностей. Більшість дисертантів лише декларує у змісті своїх праць історіографію обраної проблеми, а в тексті послуговується зазвичай переліком публікацій, дотичних до дослідження. У кращому разі автори подають бібліографічний огляд опублікованих науковцями праць з означеної проблеми. Зрозуміло, що такий підхід нічого спільного з історіографією не має.

Зауважимо, що поняття *історіографія* існує в науці в широкому і вузькому значенні. У широкому розумінні *історіографія* – це системний аналіз та узагальнення великого масиву літератури, опублікованої з певної галузі наукового знання з метою висвітлення процесу розвитку науки та відповідних методів дослідження у визначених хронологічних межах (наприклад, історіографія вітчизняної історії педагогіки радянської доби). У вузькому значенні – це історіографія окремої проблеми (наприклад, історіографія вітчизняного шкільного підручникомтворення другої половини ХХ – початку ХХ ст.).

Починаючи історіографічний аналіз педагогічного процесу чи явища, дослідник має розробити класифікацію опрацювання публікацій, присвячених обраній ним темі. Системоутворювальним чинником історіографічної класифікації може бути вид публікації: монографії, дисертації, наукові статті, науково-популярні видання, навчальні книги, довідники тощо.

Історіографічна класифікація педагогічних джерел може здійснюватися й за хронологією. Джерела та праці з проблем дослідження можна диференціювати на автентичні (написані сучасниками розглядуваних явищ і процесів) та історичні (створені дослідниками історико-педагогічного процесу, які не були його сучасниками). Така класифікація має на меті добір та розкриття внутрішніх зв'язків між різними типами історіографічних джерел як основи майбутнього дослідження.

Наступним кроком історіографічної розвідки є систематизація історико-педагогічних праць, що дає змогу скласти опрацьовані джерела в певну систему відповідно до основної мети дослідження. На завершення цього процесу необхідно здійснити аналіз змісту дібраних та систематизованих праць з метою виявлення змін у висвітленні досліджуваної проблеми за опрацьованими джерелами у різні періоди історико-педагогічного процесу, з'ясувати, як у певні часи розвивалася історіографічна джерельна база й методи дослідження. Завершувати історіографічний аналіз варто висновками, де визначаються тенденції висвітлення досліджуваного

процесу та наслідки, які він мав для подальшого розвитку педагогічної теорії і практики.

Отже, розроблення та впорядкування системи джерельної бази розширює предметне поле історії педагогіки у напрямі проектування нових аспектів дослідництва. Система дає можливість впевнено орієнтуватися у ресурсах джерельної бази історії педагогіки, виявляти її резерви та корегувати процес освоєння науковцями розмаїття різних груп джерел. Подальшими перспективами розбудови цього напрямку неодмінно має стати вектор джерелознавства з визначенням його місця, ролі і значення в історико-педагогічному знанні.

Література

1. Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX ст.: [монографія] / Л.Д. Березівська. – К.: Богдано-ва А.М., 2008. – 406 с.
2. Биков В.Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: [монографія] / Валерій Юхимович Биков. – К.: Атака, 2008. – 684 с.
3. Гупан Н.М. Українська історіографія історії педагогіки / Н.М. Гупан. – К.: А.П.Н., 2002. – 224 с.
4. Дмитрієнко М.Ф. Джерела історичні. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій та ін. Т. 2. – К.: Наук. думка, 2004. – 528 с.
5. Раскин Д.И. Классификация историко-педагогических источников // Историкографические и методологические проблемы изучения истории отечественной школы и педагогики. – М.: Изд-во АПН СССР, 1989. – С. 85–99.
6. Ясько О.М. Про використання джерел у дослідженнях з історії радянської педагогічної науки / О.М. Ясько // Рад. школа. – 1974. – № 11. – С. 7–12.

Анотації

Нестор ГУПАН

Джерельна база історії педагогіки: пошук підходів до систематизації

У статті розглядається проблема систематизації джерельної бази історії педагогіки. На основі запропонованого підходу джерела структуруються у відповідні групи за принципом видових ознак. Як узагальнення, визначено прогностичні тенденції розбудови історико-педагогічного джерелознавства.

Ключові слова: джерельна база, історія педагогіки, класифікація, системоутворювальний чинник, джерелознавство, група джерел, сукупність джерел.

Нестор ГУПАН

Источниковая база истории педагогики: поиск подходов к систематизации

В статье рассматривается проблема систематизации источниковой базы истории педагогики. На основе предложенного подхода источники структурируются в соответствующие группы по принципу видовых признаков. Как обобщение, определены прогностические тенденции развития историко-педагогического источниковедения.

Ключевые слова: источниковая база, история педагогики, классификация, системообразующий фактор, источниковедение, группа источников, совокупность источников.

Nestor GUPAN

Source base in history of pedagogics research: approaches to systematizing

Abstract is examined the issue of systematization of sources in history of pedagogics. Several groups of sources are described and characterized. In summary the tendencies of development of pedagogical history are open and formulate.

Keywords: source base, history of pedagogics, classification, factor of systematizing, learning of sources, group of sources, set of sources.

